

Ш.А. Әділбаева*, М.Ш. Туякова

Нұр-Мұбарак Египет Ислам мәдениеті университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

*e-mail: shamshat.nmu@mail.ru

БАТЫС ОРИЕНТАЛИСІ ИГНАЦ ГОЛЬДЦИЕРДІҢ ХАДИС ЖӘНЕ СҮННЕТКЕ ҚАТЫСТЫ ҰСТАНЫМДАРЫ

Қазіргі таңда ислам туралы дұрыс түсінік қалыптастыру көкейтесті мәселелердің бірі болып отыр. Әсіресе даму жағынан алдыңғы қатардағы батыс елдерінде кең етек жайған ислам туралы жаңсақ пікірлер әлемнің басқа да елдеріне әсерін тигізбей қоймайды. Батыс ренессансынан кейін ислам өркениеті құлдырай бастады. Осылайша мұсылмандар саясат, білім және ғылым жағынан батыстан артта қала берді. Қарапайым халық түсінігінде исламға қатысты ойдан шығарылған хикаялар себебінен қалыптасқан алғашқы түсініктер мен батыстағы ғылымның дамуы исламның сынға алынуына түрткі болды. Батыстық ғалымдар ислам діні, философиясы, тарихы, мәдениеті және т.б. ғылымдарды зерттеу барысында яһуди және христиан діндерін зерттеуде қолданылатын сынға негізделген әдісті әрдайым басшылыққа алып отырды. Батыс ориенталистерінің ішінде бұл зерттеулердің миссионерлік қызмет екенін жасырмағандары да бар. Ислам дінін қаралауға тырысқан ориенталистердің басым бөлігінің зерттеулерінен біржақтылықтың, субъективті көзқарастардың бар екенін анық байқауға болады. Ислам ғұламаларының шығыстанушыларды айыптау себептерінің бірі де осы. Ислам дінінің негізі болып табылатын Пайғамбар хадисі мен сүннетіне қатысты айтылған сындар мен тағылған айыптарға ислами тұрғыда жауап беру ислам туралы батыста ғана емес, бүкіл әлемде дұрыс түсінік қалыптастырудың басты қадамдарының бірі болып табылады.

Түйін сөздер: ориентализм, хадис, сүннет, ориенталист, Игнац Гольдциер.

A.Sh. Adilbayev*, M.Sh. Tuyakova

The Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Kazakhstan, Almaty, *e-mail: adilalau72nmu@mail.ru

Principles of the Western Orientalist Ignaz Goldziher Relating to Hadith and Sunna

Currently, a proper understanding of Islam is one of the most pressing issues. Especially in the developed western countries, which influence other countries of the world, misleading the representation of Islam. Islamic civilization began to decline after the Western renaissance. Thus, Muslims remained behind the West in terms of politics, education and science. Invented, fictional stories by ordinary people and the development of science in the West led to a distorted misunderstanding of the censorship of Islam. Western scholars in the study of Islamic religious philosophy, history, culture and science argued, based on the study of the foundations of the Jewish and Christian religions. Most Western Orientalist researchers were those who did not hide their missionary service. Among such orientalist researchers, we can see their one-sided subjective views that tried to distort the Islamic religion. This is one of the reasons why Islamic scholars condemn the Orientalists. Criticism and misinterpretation by the west orientalist of Islamic Hadith and the Prophet's Sunnah (pp.), which are the main criteria of Islam, are one of the main steps to forming a correct understanding of Islam not only in the west, but over the world.

Key words: orientalism, hadith, sunna, orientalist, Ignaz Goldziher.

Ш.А. Адилбаева*, М.Ш. Туякова

Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Казахстан, г. Алматы, *e-mail: shamshat.nmu@mail.com

Позиция западного ориенталиста Игнаца Гольдциера в отношении Хадиса и Сунны

В настоящее время правильное понимание ислама является одним из наиболее актуальных вопросов особенно в развитых западных странах, которые оказывают влияние на другие страны мира, вводя в заблуждение представления об исламе. После возрождения Запада исламская цивилизация начала приходить в упадок. Таким образом, мусульмане остались позади Запада с точки зрения политики, образования и науки. Выдуманные, вымышленные рассказы простых людей и развитие науки на Западе привели к искаженному неправильному пониманию, к цензуре ислама. Ученые Запада в изучении исламской религиозной философии, истории, культуры и науки приводили доводы, ссылаясь на основы еврейский и христианской религии. Большинство

западных ориенталистов-исследователей были не скрывали свою миссионерскую службу. Среди таких ориенталистов-исследователей можно отметить их односторонние субъективные взгляды, которые старались исказить, очернить исламскую религию. В этом и причина обвинения исламских знатоков против исследователей-ориенталистов. Правильно обоснованные ответы праведников ислама на критику и неправильное толкование Западом исламских хадисов и сунны пророка (с.а.в) являются основным критерием ислама – одним из основных шагов к формированию правильного представления об исламе не только на Западе, но и во всем мире.

Ключевые слова: ориентализм, хадис, сунна, ориенталист, Игнац Гольдциер.

Кіріспе

Ориентализм жалпы алғанда, шығыс халықтарының мәдениеті, өмір салты, діні, тілі, әдебиеті, өнері, тарихын кеңінен зерттейтін сала деп танылады. Дегенмен, ориентализм ислам діні мен араб мәдениетін зерттеуден бастау алған қазіргі таңдағы ғылым салаларының бірі. Ислам діні мен арабтарды зерттеумен басталған бұл саланың кейіннен өрісі кеңейіп, шығыс әлемін зерттеумен айналысатындықтан, қазіргі таңда кейде шығыстану ғылымы деп те аталады.

Ориенталист сөзі Таяу және Қиыр Шығыс халықтарының тілі, діні, өркениеті, мәдениетін зерттеумен айналысатын Батыс ғалымдарына қолданылатын термин. Алайда, бұл мақалада жалпы ориентализм мен ориенталистер емес, мұсылман шығыстың әдебиеті, діні, мәдениеті, тілі мен жағрапиясын зерттеуге бағытталған ориентализм мен ориенталистерді зерттеуді жөн көрдік.

Ориентализмнің шығу тарихына қатысты әр түрлі көзқарастар бар. Кейбір зерттеушілер оның ресми түрде ортаға шығуын 1312 ж. Вена Консулының Батыстың әр түрлі университеттерінде араб тілі кафедраларын ашуға шешім қабылдауымен байланыстырса, басқа зерттеушілер бұл оймен келіспейді (M.Hamdi.Zakzuk, 2006:24).

Руди Парет Еуропада ислам діні мен араб тілі зерттеулері, Құранның алғаш рет латын тіліне аударылуы, сонымен бірге, латын-араб сөздігінің шығарылуын ХІІ ғ. жүзеге асқанын айтып келе, ориентализмнің осы кезде басталғанын алға тартты (M.Hamdi.Zakzuk, 2006:24). Сонымен қатар, ориентализмнің басталуын Х ғасырға да апарған ғалымдар бар. Мысалы, Нажип әл-Ақиқи үш томдық кітабын христиан француз дін қызметшісі болған Жерар де Оралиактан (940-1003) бастап жазған. Жерар де Оралиак Андалусия, Севилья және Кордова қалаларына барып, сол жердегі ұстаздардан дәріс алып, кейіннен өз заманында Еуропадағы араб тілін, математика мен астрономияны өте жақсы меңгергендердің бірі болды. Содан кейін 999-1003 жж. арасында

II Сильвестер деген атпен Римде папалық қызмет атқарды (Necib Akiki, 1980:1-т.,1106.).

Ориентализмнің шығу тарихына қатысты мәліметтер мындаған жылдарға дейін жетсе де, бұл ұғым Еуропада ХҮІІІ ғ. соңында ғана пайда болды. Ең алғаш рет 1779 ж. Англияда, одан кейін 1799 ж. Францияда қолданыла бастады. Ориентализм сөзі болса, Француз Тіл Академиясының сөздігіне 1838 ж. ғана енгізілген. Ориентализмнің пайда болу себебіне де қатысты көзқарастар әр түрлі. Сириялық ғалым Мұстафа әс-Сибәғи ол себептерді діни, саяси, саудасаттық, ғылыми және империалистік деп бөліп қарастырады. Оның айтуынша, діни себеп ең алғашқысы болып табылады. Қолдарындағы билікті жоғалтқылары келмеген христиан дін қызметкерлері исламды халыққа барынша жаман етіп көрсетуге тырысты. Себебі ислам дінінің әлемге, соның ішінде батыста кең етек жаюы христиан дін қызметкерлерін алаңдата бастады. Осылайша олар исламды зерттеуге кірісті және де зерттеулері ислам дінін қабылдау мақсатында емес, керісінше христиан дін бауырларын одан қорғап қалу үшін жүргізілді (Mehmet Emin Özafşar, 1999:37).

Ислам діні әлемге танылғаннан бастап Мұхаммед пайғамбарға (с.а.с) деген қызығушылық танытпаған ғылым саласы жоқтың қасы. Құраннан кейінгі исламның негізгі қайнар көздерінің бірі болып табылатын сүннет қасиетті кітаптың дәрежесіне ие десек артық айтқан болмаймыз. Пайғамбар сүннетінің маңыздылығы мен оның шарифаттағы жоғары дәрежесін пайғамбарымыздың (с.а.с): «Менің айтқанымды естіп, жаттап, түсініп және оны жеткізген адамның Алла тағала жүзін нұрландырсын», (Мунзири) – деген сөздерінен-ақ байқауға болады. Бұл сөздерден сүннет пен хадистің жүйелі түрде жатталып, жинақталып кейінгі ұрпаққа жеткізіліп, өз алдына жеке бір ғылым болып қалыптасатынын түсінуге болады.

Алла елшісі (с.а.с) сахабаларына өзінің айтқан сөздерін жаттауды бұйырып, оның атынан жалған сөйлеуге қатаң тыйым салды. Құран Кәрім аяттарымен араласып, шатасып

кетпеуін көздеген Алла елшісі (с.а.с), алғаш кезде хадистерді қағаз беттеріне түсіруге рұқсат етпеген. Алайда, көп уақыт өтпей, тыйым жойылғаннан кейін сахабалар хадистерді хатқа түсіре бастайды. Осылайша, қағаз бетіне түскен хадистер өз алдына жеке ғылым саласы ретінде қалыптасады (Құрманбаев Қ., 2010:12). Ислам дініне қатысты зерттеу жүргізген әрбір батыс ғалымы Пайғамбарымызға (с.а.с) және одан жеткен риуаяттарға жүгінуге, хадис ілімімен айналысуға мәжбүр қалды және қала бермек. Хадис ілімін зерттеуге арналған Батыстың өз алдына дербес ілімі болып табылатын ориентализмнің бір жарым ғасырлық тарихы бар (M.Said Hatipoglu, 2004:68-69.). Жазылар мақаламызға тиек болып отырған – батыс ориенталистерінің алғашқы буындарының бірі Игнац Гольдциер.

Батыстағы сүннет пен хадистің алғашқы зерттеушісі

1800 ж. басында бастау алған ориентализмнің алғашқыларының бірі, хадис және сүннетке қатысты айтқан сын-пікірлерінің арқасында сол салада жоғары мәртебеге ие болған Гольдциердің беделі ориенталистер арасында әлі күнге дейін өз дәрежесін жоғалтқан жоқ. Ол “Muhamedanische Studien” (Мұхаммедті таныту) атты еңбегінің екінші томын тек қана хадис-сүннет тақырыбындағы мәселелерге арнаған. Гольдциердің хадис пен сүннетке қатысты ұстанымы мен көзқарастары оның өмір сүрген заманынан бүгінгі күнге дейін талас-тартыстың негізгі тақырыбы болып келді. Оның хадис пен сүннетке қатысты көзқарастарына мұсылмандар тарапынан көптеген жауаптар айтылды. Солардың бірі мұсылман ғалымы Мұстафа әс-Сибәғи оның мұндай кертартпа пікірлеріне қарсы көптеген еңбектер жазды. (Mehmet Akif Seyhan, 2006:27.).

Игнац Гольдциердің шежіресі XVI ғ. соңына дейін созылады. Испаниядан келген арғы аталары Гамбург қаласында қоныстанады. Игнацтың атасы Мосес Гольдциер 1735 ж. Гамбургтан Венгрияның Копчаны (қазіргі Киттзе) қаласына көшіп кетеді. Ол жерде немерелері былғары саудасымен айналысып күн көретін болды. Мосестің немерелерінің бірі Адольф Киттзеден Сигетвар қаласына қоныс аударып, 1850 жылдың 22 маусымында ұлы Игнац дүниеге келді. Оның атын арғы нағашы атасының құрметіне Ицхак Яхуда деп қояды (Mehmet Akif Seyhan, 2006:27.).

Гольдциер яһуди бір ортада өмір сүрді. Әжесі Исаак Бергер мен Талмудты үйреткен дін ұстазы Мосес Фреуденберг-Вольф оның бала кезінен яһудилікке деген ынтасының артуына

себепкер болды. Он алты жасында Будапешт университетінде танымал Орта Азия саяхатшысы, «Түркият» бөлімінің құрушысы Арминиус Вамбереның шәкірті атанып, одан түрік, француз және араб тілдерін үйренеді. Сонымен қатар, 1868-1870 жж. аралығында Германияда кейінгі ғылым жолында жол көрсетуші болған Эмиль Редигер, Георг Штейнталь, И.Г. Ветцштейн және Ф. Дитеричи сынды ұстаздары мен жетекшілерімен танысып, олардан араб және семит филологиясы бойынша дәрістер алды (M. Said Hatipoglu, 1996:102.).

1873 ж. Қыркүйек – 1874 ж. сәуір аралығында Венгрия Білім министрлігінің қаржыландыруымен Таяу Шығыс елдерін аралады. Гольдциердің бұл саяхаты жай ғана арабтардың тілдері мен күнделікті өмір сүру салтымен танысу мақсатында жасалған сапар болып көрінгенімен, министрдің тарапынан арнайы жіберілуі, барған жерлеріндегі ресми мекемелердің оны ерекше ілтипатпен қарсы алулары, оның өзіне жеке берілген тапсырмасы жайында жиі-жиі сөз қозғауы және де оралғаннан кейін министрге бір рапорт ұсынуы сияқты жайттар оның саяхатының саяси миссия болу ықтималдылығын арттыра түседі (Mehmet Akif Seyhan, 2006:29.).

Гольдциер мұсылмандардың негізгі зерттеу әдістеріне жүгінбей, Батыста Қасиетті Кітапты (Таурат) зерттеу барысындағы сынға негізделген әдісті қолдана отырып, хадистерді зерттеуде мұсылмандардан ерекшеленді. Ол хадисті сынау кезінде мәтінді ғана негізге алып, ешқашан хадистің иснадына (тізбек) тоқталмаған. Себебі оның ойынша, тізбек хадис мәтініне кейіннен телінген. Осындай негізгі көзқарастарының бірі хадистің тоқыма (ойдан шығарылған) болып болмағандығының, белгілі бір хадис немесе әдебиет кітабында орын алып алмағандығы емес, хадистің қай ғасырда және қандай мақсатта ойдан шығарылғандығы сияқты тарихи мәліметтерге қол жеткізу әлдеқайда маңыздырақ еді.

Гольдциердің хадис пен сүннетке қатысты зерттеулеріне тоқталмас бұрын, оның хадис және хадис негіздері сияқты қандай да бір классикалық кітап авторы емес екенін білгеніміз жөн. Оның хадиске қатысты жазған кітаптарының ішінде «Muhamedanische Studien» кітабының екінші томы ориенталистердің арасындағы ең танымал әрі қолданбалы еңбегі болып табылады. Гольдциер еңбегін жазу барысында хадис тарихымен қатар осы саладағы даулы мәселелерді де негізге алып отырды (Hüseyn Akgün, 2014: 135-136).

Жәһилиет (надандық) дәуірінің жырларын қайнар көз ретінде қолданған Гольдциердің пікірінше, хабар, сөз мағынасын білдіретін хадис сөзі тек қана діни мәселелерді қамтымай, сонымен қатар, діни немесе діни емес, жақында немесе бұрынғы заманда орын алған тарихи хабарларды да қамти береді. Сонымен бірге, хадис сөзін миф, аңыз, ертегілерді жеткізудің бір элементі ретінде де қолданған деген ойын алға тартты (Ayşe NurYamanus, 2016:92б.).

Гольдциердің ойынша, сүннет пен хадис бір-бірінен бөлек қолданылғаны жөн. Оның айтуынша, хадис Пайғамбарға (с.а.с) телінген ауызша риуаят. Ал сүннет болса, ауызша риуаяттың болып болмағандығы назарға алынбаған, бұрынғы ислам қоғамында боған діни немесе құқықтық мәселеге қатысты ұстаным, әдет, салт. Шын мәнісінде, сүннет арабтардың ата-бабаларының дәстүрлеріне деген адалдығының исламдағы көрінісі.

Гольдциер сүннетке «Пайғамбар заманында және одан кейін оның жолын ұстанушыларының қоғамда қалыптастырған дәстүрі» деген анықтама берді. Осындай дәстүрге айналған діни заңдар мен әдет-ғұрыптар Пайғамбардың көзі тірісінде оның құптауымен өмір салтына еніп, алғашқы мұсылмандардың қасиетті ұстанымына айналды. Гольдциердің айтуынша, «сүннет деген осы, яғни үлкен қасиетке ие болған әдет-ғұрыптар жиынтығы». Осы сүннеттің баяндама формасы «хадис» деп аталады (Ayşe NurYamanus, 2016:92.).

Сүннет негізінің уахи болып болмағанына байланысты өрбіген талас-тартыстардың ішінде «уахию-ғайру-матлуу» тақырыбы ең негізгісі болып саналады. Ислам ғұламаларының арасында «уахию-ғайру-матлуу» Құранның жету жолынан басқа жолдармен Хз.Пайғамбарға (с.а.с) жеткен илаһи уахи болып табылатын сүннетке қатысты ұғым ретінде қолданылады. Сондай-ақ, бұл ұғым Алла тағала мен Елшісі (с.а.с) арасындағы байланыстың тек қана Құран арқылы емес, сонымен қатар сүннет арқылы да жүзеге асқанын растайды. Дәлелдерге сүйенсек, «уахию-ғайру-матлуу» түсінігінің алғашқы қолданысы Айшаға (р.а) барып тіреледі. (Mustafa Genç, 2009:47) Ифк оқиғасы (Айшаға (р.а) жала жабылған оқиға) жайлы айтқан риуаятында Құранға қатысты «уахиюн йутла» сөзін қолданса, Пайғамбарымыздың (с.а.с) түстері жайлы сөз қозғаған кезде оларды бұл түсініктен бөлек қолданған. Бір сахаба тарапынан бұл екі мәселенің бөліп айтылуы Хз. Пайғамбардың (с.а.с) уахи арқылы тек Құран емес, сонымен қатар басқа да маңызды хабар-

лар алып отырғанын және сахабалардың бұдан хабардар болып отырғанын анық көрсетеді. (M.Genç, 2009:48-55)

Ориенталистердің сүннет пен уахи арақатынасының түп-тамыры мен сүннеттің ислам шарифатындағы дәрежесіне қатысты айтылған сөздері нәтижесінде «уахию ғайру матлуу» мәселесіне барып тіреледі. Қысқасын айтқанда, ориенталистер сүннеттің негізінен шарифатта қандай да бір жоғары дәрежеге ие болмағандығын, тек қана Пайғамбар (с.а.с) дәуірінен кейін сүннеттің Құранмен тең дәрежеге көтерілгенін және «уахию ғайру матлуу» түсінігінің сүннеттің шарифаттағы беделін арттыру үшін қолданылған бір түсінік екендігін алға тартады. Ориенталистердің сүннетке қатысты зерттеулері ориентализмнің өз алдына дербес әрі маңызды саласы деп айтуға болады. Ориентализм саласындағы осындай үлкен қадамының арқасында Гольдциердің сүннет және хадиске қатысты көзқарастары мен еңбектері ізбасарлары тарапынан кең қолданысқа ие болды. (Ayşe NurYamanus, 2016:92.)

Батыста хадис зерттеулеріне жаңа серпіліс берген және өзінен кейінгілерге еңбектері арқылы жол көрсеткен Гольдциер хадистердің көпшілігі हिжри алғашқы екі ғасырдағы діни, тарихи және әлеуметтік қозғалыстардың нәтижесі екендігін, сонымен қатар, хадистердің Хз. Пайғамбармен (с.а.с) тікелей ешбір қатынасының болмағандығын алға тартады (İbrahim Hatipoğlu, 2010:61). Бұл айтылған гипотезалары Гольдциердің көптеген еңбектерінде тілге тиек болды. Бұған қоса ол сүннеттің құқықтық негізінің қалыптасуын анықтауға тырысты. 1907 жылы жарияланған «Kampfe um die Stellung des Hadis im Islam» (Исламда хадистің орнына байланысты талас-тартыстар) атты мақаласында бұл мәселені кеңінен талқылай отырып, сүннеттің ислам құқығының негізгі қайнар көзі ретінде жоғары дәрежеге ие болу процесі, сүннеттің уахимен байланысының түп-тамыры және сүннеттің «уахию ғайру матлуу» яғни Құраннан тыс уахи дегенді білдіретін түсініктің пайда болуы секілді мәселелерге қатысты бірқатар ойларын ортаға шығарды (Ayşe NurYamanus, 2016:92.)

Гольдциердің пайымдауынша, мұсылман қоғамында хадисті ислам дінінің негізгі шариғи қайнар көзі ретінде қабылдау үрдісі Хз. Мұхаммедтің(с.а.с)өліміненкейінкейінкөрініс тапты. Халық арасында Пайғамбарымызға (с.а.с) жіберілген уахидің тек Құран болмағандығы туралы ой осы кезде қалыптасып, Оның (с.а.с)

айтқан сөзінің Құранда болып болмағанына мән берілместен сүннет уахи дәрежесіне көтерілді-міс. Гольдциер бұл көзқарастарының Пайғамбарымызға (с.а.с) телінген «Маған кітап және оған ұқсас тағы бір нәрсе берілді», – деген риуаятқа негізделгенін айтады. Ол хадистердің шын мәнісінде Хз. Пайғамбардың (с.а.с) заманынан кейінгі кездерде пайда болған бір құбылыс деп біліп, айтылған риуаяттың хадистерді Құран дәрежесіне көтеруге тырысқан адамдардың шығарған сөзі деген гипотезасын айтып, тіпті бұл сөздің айтылған уақытының белгісіз екенін тілге тиек еткен. Осы көзқарастарын нақтылау үшін Гольдциер хадистердің жазылуына байланысты мәселелерді қарастырып, оларды нақты әрі мықты аргумент ретінде пайдаланды. Хадисті риуаят ету мәселесіне сахабалардың өте сақ болғанын, хадистерді қағаз бетіне түсірілуіне кейбір сахабалардың қарсы шыққандығына тоқтала кетіп, сол кездегі сахабалар арасындағы келіспеушіліктерді хадистерді илаһи уахи дәрежесіне көтеру кезінде орын алған жағдайлар деп түсіндіреді. Бұл сөздерінен оның «шын мәнісінде сүннеттің дінде құқықтық функциясы болған жағдайда Пайғамбардың (с.а.с) Құранды жаздырғаны секілді хадистерді де жаздыруы керек еді» деген көзқарасына негізделгенін байқауға болады. (Ayşe NurYamanus, 2016:93.)

Гольдциер исламдағы «уахи-ғайру-матлуу» түсінігінің тарихи түп-тамырын яһудилікпен байланыстыра отырып анықтауға тырысты, яғни оның айтуынша, Құран тысында жазылмаған бір уахидің болғандығы туралы пікірдің мұсылмандардың санасында қалыптасуына яһуди дінінде ауызша Таурат түсінігі үлкен рөл атқарғанын алға тартты. Сонымен бірге, кейбір сахабалардың хадистердің жазылуына қарсы шығуларының басты себебін Құранмен бірдей дәрежеге ие болған тағы бір кітаптың шығуымен исламның яһудилікке ұқсап кетуі қорқынышының болуымен түсіндіреді.

Сүннеттің Құранмен қатар уахиға негізделгенін «екілік уахи теориясы» деп атап, оның илаһи дәрежесінің дәлелі ретінде Құран аяттарында қолданылған «хикмет» түсінігін алға тартады. Хз. Пайғамбарға (с.а.с) кітаппен бірге берілген хикметтің «сүннет» деп тәпсірленуі сүннеттің дәрежесін дәлелдейтін бірден-бір айғақ. Әлбетте, Гольдциер өзінің екілік уахи теориясының басқалар тарапынан қабылданып мойындалуы үшін әһлу-рай мен әһлу-хадис арасындағы келіспеушіліктерге басты назар аударуды жөн көрді. Осы арқылы ол сүннет уахиға негізделген деген түсініктің астарында

әһлу-райға қарсы хадистердің дәрежесін жоғары етіп көрсету ниетінің болғандығын көрсеткісі келді (Ayşe NurYamanus, 2016:92).

Игнац Гольдциердің сүннет пен хадис зерттеулеріндегі ізбасарлары

Гольдциердің хадистерді зерттеудегі негізгі ұстанымдары мен көзқарастарының басым көпшілігі одан кейінгі ориенталистер үшін басты қағида іспеттес. Себебі одан кейін хадис пен сүннетке зерттеу жүргізіп сын таққан ориенталистер көбіне Гольдциердің еңбектеріне сүйенетін болған.

Христиан Снук-Хюргронье. Солардың бірі Гольдциердің замандасы, Батыстағы ислам ілімдерін зерттеушілердің алғашқысы болып саналатын Голландиялық ориенталист Христиан Снук-Хюргронье (Christian Snouk Hurgronje) (ө. 1936) де сүннеттің шарифаттағы дәрежесіне қатысты Гольдциердің пікірін ұстанды. Осылайша ол сүннетті әуел бастан жаңадан қалыптасқан ислам қоғамында орын алған табиғи жағдай дей келе оның ислами нормалар ретінде қалыптасуының біртіндеп жүзеге асқанын алға тартады (Fatma Kızıl, 2009:54).

Оның айтуынша, Хз. Пайғамбардың (с.а.с) өлімінен кейін Құранның өмірге қатысты барлық мәселелерді қамти алмайтыны анық болған кезде қоғам сүннеті Пайғамбар сүннетіне айналды. Алайда, Пайғамбардың (с.а.с) өзінің илаһи уахиді жеткізуші екендігі жайлы айтқан нақты сөзінің болмауы және (Пайғамбар бола тұра) қателікке түсуі мүмкін екендігін айтқаны еске түске кезде, оның сүннетінің қандай да бір күшке ие болуын елестету қиынға соғады. Бұл қайшылықты жою үшін пайғамбарларға ғана тән «исмәт» (күнә істемеу әрі күнә атаулыдан пәк деген ұғым) сипаты ойлап табылды. Гольдциердің тілге тиек етпеген исмәт сипатын сүннеттің «мутлак» дәрежесіне жету үшін қолданылған құрал деп көрген Хюргронье, уахи өз кемеліне жету үшін сүннетке зәру болған деген нәтижеге келді. Хюргронье Гольдциердің ұсынған «екілік уахи теориясына» негізделмесе де, нәтижесінде сүннеттің құқықтық дәрежесінің толықтай Құранның дәрежесіне жеткендігін алға тартты (Ayşe NurYamanus, 2016:97).

Дегенмен, сүннеттің исламда шарифи дәрежесінің болмағанын дәлелдеу үшін Хюргроньенің Құранға сүйенуі керек болғандығы сөзсіз. Осы орайда ол сүннеттің илаһи дәрежесі туралы Құранда сөз қозғалмағандығын айта келе, сүннеттің шын мәнінде құқықтық дәрежесі болған болса, ол туралы Құран аяттарында анық айтылуы керек еді деген аргумент келтірді.

Хз. Пайғамбардың (с.а.с) мәртебесі және оған мойынсұну керектігі жайлы анық айтылған Құран аяттарын елемеген Хюргронье, кейбір аяттардың сүннеттің шариғи мәртебесіне дәлел болатындай етіп тәпсірленуін жай ғана адамдардың жеке көзқарастары деп түсіндіреді (Аузе NurYamanus, 2016:97).

Дэвид Самуэль Марголиус. Гольдциердің сүннет пен хадиске сын тағудағы тағы бір ізбасары ретінде ағылшын ориенталисі Дэвид Самуэль Марголиусты (ө.1970) айтуға болады. Ислам қоғамында кең қолданысқа ие болған сүннеттің Хз. Пайғамбармен (с.а.с) ешқандай байланысының жоқ екенін және оның (с.а.с) қандай да бір діни үкімдер айтпағанын алға тартып, Гольдциермен бірге Хюргроньенің гипотезаларын негізге алып отырды (Kamil Yaşaroglu, 2003:54). Осыған орай Марголиус та «уахю ғайру матлуу» түсінігі мен «исмәт» сипатының сүннетті шариғи қайнар көз дәрежесіне көтеру мақсатында пайда болған теориялар мен ұғымдар деген пікірді ұстанды. Аталған теориялар мен ұғымдар арқасында оған дейін ислам қоғамының қолданысында болған шариғи емес «сүннет» Хз. Пайғамбарға (с.а.с) телініп «шариғи» сүннет дәрежесіне ие болды. Нәтижесінде, Марголиус Пайғамбар (с.а.с) өлімінен кейін уахидің үзілуімен, Құранның қасиетті кітап ретінде бекітілуімен оған қандай да бір толықтырулар енгізу мүмкіндігі болған жоқ, сондықтан жаңа діни ережелер мен заңдар сүннет түрінде қоғамға ұсынылып, бұл сүннет жанама түрде Құранның дәрежесімен теңесті деген тұжырымға келді (Hatiboğlu, 2004:59).

Сондай-ақ, Марголиустың сүннеттің кейіннен «уахю ғайру матлуу» ұғымында қолданыла бастауын яһудиліктен келгендігімен және «хикмет» түсінігінің ортаға шығуымен байланыстыруын Гольдциерден алғандығын байқауға болады. Қоғамға тағы да жаңа бір қайнар көздің керек болғандығы байқалған кезде, яһудилікте болғаны секілді Хз. Пайғамбарға да (с.а.с) ауызша бір заңнаманың берілгендігі туралы пікірдің пайда болғанын алға тартқан Марголиустың ойынша, осы пікірдің қабылдануы үшін «хикмет» ұғымы дәлел ретінде қолданылған (Аузе NurYamanus, 2016:98).

Дэниель Браун. Батыс ориенталистерінің басым көпшілігінің пікіріндегі сүннеттің шариғи дәрежеге кейіннен ие болғанын білдіретін «уахю ғайру матлуу» түсінігінің түп-тамырына байланысты кейінгі батыс ориенталисі Дэниель Браун да Гольдциердің басты ұстанымдарын негізге алған. Құран мен сүннеттің қайнар көзі бір деп

айтып кеткен Браун, Гольдциердің еңбектерінен әсерленген болар, осы мәселеде «екілік уахи доктринасы» түсінігін кеңінен қолданған. Оның Гольдциердің басқа ізбасарларынан ерекшелігі «екілік уахи докторинасын» түсіндіре отырып, басты назарды Имам Шафиғиға аударды. Шафиғиді сүннет дәрежесін Құран дәрежесімен теңестіру идеясының негізін қалаушысы ретінде көрген. Дегенмен, Браун өзіне дейінгі ориенталистер сияқты бастапқы кездегі мұсылмандар Хз. Пайғамбардың (с.а.с) сүннетіне қандай да бір артықшылық танытпаған деген сенімде (Аузе NurYamanus, 2016:99).

Осы орайда, Браун Гольдциердің көзқарасының негізінде Құран мен сүннет арақатынасына байланысты кейіннен ортағашыққан классикалық көзқарастың әһлу-рай, әһлу-хадис және әһлу-кәләм арасындағы талас-тартыстар арқасында толығымен қалыптасқанын алға тартты. Оның пайымдауынша, Имам Шафиғидің ойлап тапқан теориясының арқасында сүннет толықтай уахи деп қабылданып, сүннеттің уахи екендігін растайтын риуаяттар пайда бола бастады. Алайда, Браунның айтуынша, осы тақырыпты зерттеу барысында алдынан шыққан ең үлкен мәселе Құранның ұқсасы жоқ иләһи сөз екендігіне сенім мен сүннеттің Құранмен тең дәрежеге ие деген екі пікір арасындағы қарама-қайшылық. Нәтижесінде, бұл мәселенің шешілуі үшін «уахю ғайру матлуу» ұғымы қолданылды деген тұжырымға келді. Осылайша құқықтық дәреже «уахю матлуу» және «уахю ғайру матлуу» екі түсінікке де ортақ қолданылды. Осы тақырыпты ары қарай зерттеу барысында классикалық ислам қайнар көздеріне жүгіне отырып, өзіне дейінгілердің жолын ұстанып Құрандағы «хикмет» сөзінің сүннетті қорғаушылардың тарапынан ең көп қолданылған аргумент деп атап кетті. Ол осы мәселеде Имам Шафиғиге қатысты көптеген тұжырымдар айтып кетті (Аузе NurYamanus, 2016:99). Солардың бірі: «Хикмет» ұғымының сүннет деп тәпсірленіп адамдар тарапынан солай қабылдануы Имам Шафиғидің бастамасымен болды» – деді (Brown, 1996:55)

Джозеф Шахт. Гольдциердің өз заманында әрі өзінен кейін де ориенталистер арасындағы ең танымал ізбасарларының бірі ретінде Джозеф Шахтты айтуға болады. Гольдциер мен Хюргронье алғаш рет ислам құқығының негізгі қайнар көзі болған сүннеттің шариғаттағы дәрежесін жоққа шығарушылар деп танылса, Дж.Шахт оны жүйелі әрі кең түрде сынға алды. Дж. Шахт сүннетті зерттеу барысында өзіне дейінгілердің еңбектеріне негізделі отырып, ислам құқығымен

тікелей байланысты болған хадис пен сүннетке қатысты жүйелі зерттеулерімен, ұсынған теорияларымен және оларды академиялық деңгейге шығаруымен танылып, еңбектері өзінен кейінгілерге жол көрсетуші қайнаркөз ретінде қалды. Шахттың осы салада жазған кең ауқымды зерттеулері, мақалалары мен энциклопедия параграфтарымен қатар 1950 ж. жазған «The Origins» және 1964 ж. жазған «An Introduction» кітаптары ең танымал әрі қолданбалы еңбектер болып табылады (Muhammed Mustafa el-A'zâmi, 1996:15).

Оның «The Origins» еңбегіне қатысты профессор Гибб былай деді: «Бұл еңбек болашақта, әсіресе Батыс әлемінде, ислам құқығы мен мәдениетіне қатысты жүргізілетін барлық еңбектердің қайнар көзі болады». Лондон университетіндегі ислам фикһын оқытушы профессор Кулсон: «Шахт ислам құқығы негізіне қатысты ешкім қарсы шыға алмайтын теорияны кемеліне жеткізді», – деген пікірін айтып кетті (M. Mustafa el Azami / Ahmed Hasan, 1999:37).

Шахттың еңбегі ислам құқығының негізі мен тарихын толығымен жоққа шығаруға бағытталған. Бұл кітапта алғашқы үш ғасырда өмір сүрген ислам ғалымдары өтірікші, алаяқ және сенуге тұрмайтын адамдар деп сипатталған (Mustafa es-Siba'i, 2009:27).

Ол исламдағы шариғаттың орнына қатысты былай дейді: «Шүбәсіз, шариғат дін түсінігіне кірмейді». Сонымен қатар ол бұл сөзін «An Introduction» еңбегінде ашықтап айтты: «Алғашқы ғасырларда «ислам құқығы» ұғымы болмаған. Пайғамбар заманында да құқық діннен бөлек болды. Діндегі жүріс-тұрыс пен өзара қарым-қатынасқа байланысты мәселе пайда болмайынша, құқық мұсылмандарды қатты алаңдатпаған еді» (M. Mustafa el Azami / Ahmed Hasan, 1999:37).

Оның айтуынша, шариғат діннен бөлек болғандықтан Пайғамбардың оған еш қатысы болмаған, сахаба және табиғиндер бұл салада тілге тиек ететіндей ешқандай мәселеге қатысты сөз қозғамаған, сөз қозғаған болса да, тек сол заманға қатысты мәселе жайында айтқан. Осылайша, ислам қайнар көздерінен табылған Пайғамбар (с.а.с) және сахабалар мен табиғиндердің айтқандары жалған және тоқыма

хабар деген нәтижеге келген. Бұлайтылғандардың барлығы Шахттың айтқандарынан шығарылған логикалық қорытынды емес, керісінше, Шахттың өзінің ашық айтып кеткен сөздерінің өзі (Muhammed Mustafa el-A'zâmi, 1999:37). Бұған дәлел ретінде «An Introduction» еңбегінде айтылған мына сөзін келтіруге болады: «Фикһ хадистерінің қайсыбірін Пайғамбар сөздері деп қабылдау өте қиын» (M. Mustafa el Azami / Ahmed Hasan, 1999:38).

Қорытынды

Жоғарыда айтылып кеткен батыс ориенталистерінің сүннетке қатысты зерттеулерінен мынадай қорытындыға келуге болады: батыста сүннет пен хадиске қатысты алғаш зерттеулерді Гольдциерден де бұрын жүргізілгені туралы деректер бар. Алайда, жүйелі, ауқымды әрі терең зерттеу жүргізіп, сол зерттеулері мен еңбектерінің арқасында өз заманы мен күні бүгінге дейін батыс ориенталистерінің арасында Гольдциердің мәртебесі қашан да жоғары болмақ. Одан кейінгі ізбасарлары онымен барлық мәселеде бірдей көзқараста болмағанымен, Гольдциердің еңбектері негізгі қайнар көз ретінде қолданыста болған. Бұл да өз кезегінде ориенталистердің бір көзқараспен шектеліп қалмай, зерттеулерінің ары қарай дамуына, осылайша ориентализмнің жеке ғылым саласы ретінде қалыптасуына әкелді.

Бұл мақалада біз тек қана батыс ориенталистерінің хадис пен сүннетке қатысты ұстанымдары мен көзқарастарына тоқталып өттік. Әлбетте, бұл ойларға қарсы жазылған мұсылман және мұсылман емес ғалымдардың кең ауқымды еңбектері өте көп. Алайда, олардың бәріне бұл мақалада жеке тоқталып өту мүмкін емес. Бұл мақалада шығыстану деп танылған Батыс ориентализмі Шығыс халықтарының өмірін, тарихын, тілін, дінін жалпылай ғана зерттеу емес, асылында басқа мақсатпен пайда болған ғылым саласы екенін және бұған қатысты алдағы уақытта еліміздегі шығыстанушылар, дінтанушылар, теологтар мен исламтанушылар тарапынан көптеген зерттеулер жүргізілуі керек болатындығын білдіргіміз келді.

Әдебиеттер

- Акгюн, 2014 – Хусейн Акгюн. Голдзихер ве хадис. – Анкара: Араштырма йайынылары, 2014.
 Акики, 1980 – Неджиб Акики. Аль-мусташирикун – Кайро: Даруль-Маариф, 1в. 4 эд. – 1980.
 Аль-Азми, 1996 – Мухаммед Мустафа аль-Азми. Ислам фикхы ве суннет (Ориенталист Шахта елештири), чев. Мустафа Эртюрк. – Истанбул: Из Йайынджылык, 1996.

Аль-Азами / Хасан, 1999 – М.Мустафа аль-Азами / Ахмед Хасан. Орыанталист йаклашыма итиразлар: бир суннет савунусу йа да суннете ичерден бакыш. дер. ве. чев. Мехмет Эмин Озафшар. – Анкара: Араштырма йайынлары, 1999.

Браун, 1996 – Дэниель У.Браун. Ресинкинг традишн ин модерн Исламик сот.- Кэмбридж: Кембридж Университи, 1996.

Джейхан, 2006 – Мехмет Акиф Джейхан. Алман мустешрики Игназ Голдзихерин ислам хукукунун кайнаклары хаккындаки гёрюшлери ве бу гёрюшлерин дегерлендирилмеси/ Йуксек лисанс тези. – Анкара: Гази университеси Сосйал билимлер энститусу, 2010. – 111 с.

Генч, 2005 – Мустафа Генч. Суннет-вхий илишкиси / Доктора тези – Конйа: Селчук Университеси Сосйал билимлер энститусу, 2005. – 360 с.

Хатибоглу, 2004 – Ибрахим Хатибоглу. Чагдашлашма ве хадис таргышмалары: Хинт кытасы, Мысыр ве Туркийеде хадис таргышмалары. – Истанбул: Хадисэви, 2004.

Хатибоглу, 2004 – Мехмед Саид Хатибоглу. Муслуман Култур Узерине – Анкара: Китабайт Йайынлары, 2004.

Кызыл, 2009 – Фатма Кызыл. Голдзихерден Шахта орыанталист литературде хадис ве суннет: бир окулун йашайан геленеги // Хадис теткиклери дергиси VII/2, 2009.

Құрманбаев, 2010 – Құрманбаев Қайрат. Хадис ілімі. – Алматы: «Нұр Мұбарак» баспасы, 2010.

Ас-Сибай, 2009 – Мустафа ас-Сибай. Суннет ве Ислам хукукундаки йери, чев. Халил Кендир – Истанбул: Ышык Академи Йайынлары, 2009.

Йаманус, 2016 – Айше Нур Йаманус. Суннетин оторитеси ве вахй-и гайри метлув олгусуна орыанталистлерин йаклашымы // Ислам араштырмалары ве орыантализм // эд. Б.Гёккир/ Н.Гёккир – Истанбул: М.У. Илахийат Факюлтеси Йайынлары, №378 – Истанбул, 2016. – 91-106 с.

Йашароглу, 2003 – Камиль Йашароглу. Марголиус // Туркийе Дийанет Факфы Ислам Ансиклопедиси, № 28. – 2003. – 53-54 с.

Закзук, 2006 – М.Хамди Закзук. Орыантализм веяа меденйетлер хесаплашмасы, чев. Адбулазиз Хатип – Измир: Йени Академи Йайынлары, 2006.

References

Akgun, 2014 – Huseyin Akgun. Goldziher ve hadis [Goldziher and hadith] – Ankara: Arastirma Yayinlari, 2014

Akiki, 1980 – Necib Akiki. Al-Mustasrikun [Orientalists] – Cairo: Daru'l-Maarif, 1v. 4 ed. – 1980

el-Azami, 1996 – Muhammed Mustafa el-Azami. Islam fikhi ve sunnet (Oryantalsit Schacht'a elestiri),cev. Mustafa Erturk [Islamic jurisprudence and Sunnah (Review to orientalist Schacht). Translated Mustafa Erturk] – Istanbul: Iz Yayincilik, 1996

el-Azami / Hasan, 1999 – M. Mustafa el Azami / Ahmed Hasan. Oryantalist yaklasima itirazlar: bir sunnet savunusu ya da sunnete icerden bakis, der. ve cev. Mehmet Emin Ozafshar [Rejection to the orientalist approach: defending the Sunnah or an inside look at the problem. Translated Mehmet Emin Ozafshar] – Ankara : Arastirma Yayinlari, 1999.

Brown, 1996 – Daniel W. Brown. Rethinking tradition in modern Islamic thought. – Cambridge: Cambridge University, 1996.

Ceyhan, 2006 – Mehmet Akif Ceyhan. Alman mustesriki Ignaz Goldziher'in islam hukukunun kaynaklari hakkindaki gorusleri ve bu goruslerin degerlendirilmesi/ Yuksek Lisans Tezi [Principles of the German orientalist Ignaz Goldziher relating to the sources of islamic juresprudence and its evaluation / Master thesis] – Ankara: Gazi Universitesi Sosyal Bilimler Enstitusu, 2010. – S. 111.

Genc, 2005 – Mustafa Genc. Sunnet-vahiy iliskisi / Doktora Tezi [Relation between sunnah and revelation / doctoral thesis] – Konya: Selcuk Universitesi Sosyal Bilimler Enstitusu, 2005. – S. 360.

Hatiboglu, 2004 – Ibrahim Hatiboglu. Cagdaslasma ve hadis tartismalari : Hint alt kitasi, Misir ve Turkiye'de hadis tartismalari [Modernization and hadith controversy: hadith controversy in Indian subcontinent, Egypt and Turkey] – Istanbul: Hadisevi, 2004.

Hatipoglu, 2004 – Mehmed Said Hatipoglu. Musluman Kultur Uzerine [On Muslim Culture] –Ankara: Kitabiyat Yayinlari, 2004.

Kizil, 2009 – Fatma Kizil. Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literaturde Hadis ve sunnet: Bir okulun yasayan gelenegi // Hadis tetkikleri dergisi. v. 2 [Hadith and sunnah in Orientalist literature from Goldziher to Schacht: the living tradition of school // Journal of Hadith audits v. 2] – 2009.

Kurmanbayev, 2010 – Kairat Kurmanbayev. Hadis ilimi [Hadith studies]– Алматы: “Nur-Mubarak baspasy”, 2010.

es-Sibai, 2009 – Mustafa es-Sibai. Sunnet ve İslam Hukukundaki Yeri, cev. Halil Kendir [Sunnah and its place in Islamic juresprudence. translated Halil Kendir] – İstanbul: Isik Akademi Yayinlari, 2009.

Yamanus, 2016 – Ayse Nur Yamanus. Sunnetin Otoritesi ve Vahy-i Gari Metluv Olgusuna Oryantalistlerin Yaklasimi [Authirotiy of Sunnah and approach of orientalists to the case “Vahy-i Gayri Metluv” // Islam arastirmalari ve oryantализм // ed. B.Gokkir/ N.Gokkir – Istanbul: M.U. İlahiyat Fakultesi Yayinlari, №378 – Istanbul, 2016. – S. 91-106.

Yasaroglu, 2003 – Kamil Yasaroglu. Margoliouth // Turkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi, № 28 [Margoliouth // Islamic Encyclopedia of Turkey Religious Foundation, № 28] – 2003. – S. 53-54.

Zakzuk, 2006 – M.Hamdi.Zakzuk. Oryantalizm veya medeniyetler hesaplamasi, cev. Abdulaziz Hatip [Orientalism or settling of civilizations. translated Abdulaziz Hatip] – İzmir: Yeni Akademi Yayinlari, 2006.